

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

**ТИГАНІЙ КОСТЯНТИН АНДРІЙОВИЧ**

УДК 340.15(477.7-25Од)"18/19":352

**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ МІСЬКОГО  
САМОВРЯДУВАННЯ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. (НА  
МАТЕРІАЛАХ МІСТА ОДЕСА)**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;  
історія політичних і правових учень

**АВТОРЕФЕРАТ**

дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата юридичних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії Міністерства освіти і науки України.

**Науковий керівник** кандидат юридичних наук, професор  
***АРАКЕЛЯН Мінас Рамзесович,***  
Одеська національна юридична академія,  
перший проректор, завідувач кафедри історії  
держави і права.

**Офіційні опоненти:** доктор юридичних наук, професор,  
***АТОЯН Ольга Миколаївна***  
Луганський державний університет  
внутрішніх справ імені Є.О. Дідоренка  
професор кафедри теорії та історії держави  
та права;

кандидат юридичних наук, доцент  
***КОВАЛЬОВА Світлана Григорівна***  
Чорноморський державний університет  
імені Петра Могили (м. Миколаїв)  
доцент кафедри теорії та історії держави і права.

Захист відбудеться «15» травня 2010 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий «12» квітня 2010 р.

Вчений секретар  
спеціалізованої вченої ради

**Л.Р. Біла-Тіунова**

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми.** На сучасному етапі демократизації та формування правових засад, пошуку найефективнішої взаємодії центральних та регіональних інститутів влади постало важливе питання створення в Україні на засадах загальноєвропейських правових традицій якісно нового інституту місцевого самоврядування.

В умовах загальної урбанізації відчутно зростає роль міст, які є головним джерелом продуктивних сил суспільства та важливим компонентом самофінансування регіонів. Це набуває особливої гостроти в умовах складного пошуку механізмів модернізації системи управління та самоврядування, а також створення громадянського суспільства.

Формування та розвиток громадянського суспільства на демократичних засадах вимагає від історико-правової науки й органів державного управління розгляду суспільства не як об'єкта державного управління, а як його суб'єкта, що веде до принципової зміни наукової парадигми державного управління. Побудова демократичної держави вимагає від науки пошуку нових теоретико-методологічних підходів до обґрунтування логіки, принципів, закономірностей, структури, форм, методів демократизації процесів державного будівництва і формування адекватних їм інститутів державного управління та місцевого самоврядування.

Головними державно-правовими інститутами традиційно вважаються парламент, президент, уряд, суди, політичні партії, інститути територіального представництва і місцевого самоврядування, діяльність яких визначається законом. Вони забезпечують визначеність у діяльності держави, надають сталості відповідним суспільним зв'язкам, утворюють цілісність у сфері суспільної і державної діяльності.

Процес визначення й оформлення організаційних, правових та інших інститутів для задоволення суспільних потреб, тобто інституціоналізація, складається з таких етапів: виникнення потреб, задоволення яких вимагає виконання спільних дій; формування загальних цілей, суспільних норм, зокрема правових, для забезпечення взаємодії відповідних суб'єктів; встановлення системи санкцій для забезпечення реалізації норм і правил поведінки.

Інституціональні норми пов'язані із системою звичаїв і моральних норм, регулюють процеси задоволення постійно виникаючих і найбільш значущих потреб суспільства, сприяють досягненню справедливості і рівності всіх його суб'єктів. Демократизація сприяє формуванню інституту у вигляді правових і політичних установ, що забезпечують громадянам належну організовану участь в управлінні і контроль над владою.

Інститут місцевого самоврядування забезпечує практичне здійснення демократичного принципу участі громадян в управлінні громадськими справами, громадянського контролю реалізації державної політики на місцях.

Важливе значення на шляху формування правових засад інституту міського самоврядування має історико-правова наука. Досліджуючи історичний досвід діяльності самоврядних інституцій, вона надає можливість показати значний історичний досвід трансформації механізмів державного управління на механізми громадянського самоврядування, механізмів становлення засад демократичного суспільства.

У цьому контексті особливого значення набуває вивчення попередніх етапів правового формування інституту міського самоврядування в Україні. Цей правовий інститут є своєрідним індикатором стабільності та розвитку громадянського суспільства. Він дає змогу ефективно використовувати регіональні можливості, виробничий потенціал міста як на місцевому, так і на загальнодержавному рівні.

Дослідження процесу формування інституту міського самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX (на матеріалах міста Одеса) є одним із показових, важливих, конкретних прикладів трансформації органів державного місцевого управління в органи громадського місцевого, зокрема міського, самоврядування.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертаційне дослідження виконано відповідно до програми Міністерства освіти і науки України «Актуальні проблеми будівництва демократичної соціальної правової держави відповідно до положень Конституції України», наукових досліджень Одеської національної юридичної академії відповідно до загальної теми «Традиції і новації в сучасній українській державності і правовому житті» (державний реєстраційний номер 0106U004970) на 2006 – 2010 рр.

Тема дисертаційного дослідження є складовою частиною наукових досліджень кафедри історії держави і права Одеської національної юридичної академії, що здійснює розробку наукової теми «Традиції і новації в правовому житті України (історичний аспект)» на 2006 – 2010 рр.

**Мета і завдання дослідження.** Метою роботи є комплексний аналіз правових засад формування інституту міського самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. (на матеріалах міста Одеса).

Для досягнення означеної мети необхідно вирішити такі завдання:

здійснити історіографічний аналіз проблеми формування інституту міського самоврядування в Російській імперії та зокрема в Одесі;

розглянути загальний стан правового розвитку інституту міського самоврядування в Російській імперії;

охарактеризувати з правової точки зору процес формування органів міського самоврядування Одеси наприкінці XVIII – до середини XIX ст.;

здійснити правовий аналіз ступеня демократичності процесу формування інституту міського самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст.;

проаналізувати правовий механізм формування органів міського самоврядування;  
 виявити з правових позицій наявність або відсутність демократичних засад в організації, структурі та діяльності органів міського самоврядування;  
 визначити вплив інформаційних видань Одеської Міської Думи на її діяльність;  
 визначити вплив Міського положення для Одеси від 1863 р. на процес підготовки загальноімперської міської реформи 1870 р.;  
 охарактеризувати участь представників Одеської Міської Думи в роботі державної комісії М.С. Каханова щодо створення Міського положення 1892 р.

*Об'єктом дослідження* є суспільні відносини, які складаються внаслідок формування інституту міського самоврядування в Російській імперії.

*Предметом дослідження* є процес формування інституту міського самоврядування та його нормативне забезпечення в Російській імперії у другій половині XIX ст. на матеріалах міста Одеса.

Територіальні межі дисертаційного дослідження охоплюють важливий політичний, торговельно-промисловий та культурний центр Південної України – місто Одеса.

Хронологічні межі дисертаційного дослідження охоплюють другу половину XIX ст., що обумовлено часом проведення міських реформ у Російській імперії, зокрема на підросійських територіях України. Нижня межа обумовлена часом підготовки, розробки та проведення міської реформи 1863 р., а верхня – часом проведення в Одесі міської реформи 1892 р. та дією Міського положення 1892 р.

*Методи дослідження.* Методологічна основа дисертаційного дослідження побудована на комплексному використанні сукупності універсальних, загальнонаукових та спеціально-юридичних принципів і методів. Принцип комплексного використання методології юридичної науки є необхідною умовою для продуктивного вивчення процесів демократизації органів міського самоврядування.

Застосування сукупності таких конкретних методів, як системно-функціональний, порівняльно-правовий, конкретно-історичний, формально-логічний, сприяло досягненню цілей і завдань дисертаційного дослідження.

Особливого значення надано системно-функціональному методу, як універсальному інструменту пізнавальної діяльності, що дозволив найбільш об'єктивно дослідити еволюцію урядової політики стосовно розвитку демократичних засад організації, діяльності, структури органів міського самоврядування, зокрема в Одесі. За допомогою порівняльно-правового методу (в частині аналізу законодавчих актів Російської імперії) визначаються відмінності у правовому забезпеченні демократичних засад діяльності органів міського самоврядування. Використовувався також і формально-логічний метод (дедукція, індукція, аналіз, синтез).

**Наукова новизна одержаних результатів** визначається темою, яка є комплексним та системним історико-правовим дослідженням процесу формування інституту міського самоврядування в Російській імперії другої половини XIX ст. (на матеріалах міста Одеса).

Наукова новизна дисертації конкретизується у таких головних результатах дослідження:

***уперше:***

на науковому рівні подано цілісну картину становлення й еволюції демократичних засад діяльності органів міського самоврядування;

здійснено комплексне дослідження різноманітних складових процесу формування інституту міського самоврядування на матеріалах Одеської Міської Думи на основі залучення нових джерел та оцінено участь та вплив на нього діяльності Одеської Міської Думи, внесок органів міського самоврядування в теорію і практику місцевого самоврядування, формування загального виборчого права, що дало змогу сформулювати положення про становлення інституту міського самоврядування шляхом демократизації, а також здійснення апробації майбутнього Міського положення в межах одного міста;

проаналізовано організаційну діяльність Одеської Міської Думи, особливості формування, становлення, порядку і процедури самоуправління, її повноваження та сфери діяльності, внаслідок чого можна констатувати введення багатьох загальноєвропейських муніципальних правових норм;

на підставі аналізу історичних джерел доведено рецепцію норм Магдебурзького права міст Риги та Ревеля на місто Одеса в аргументування чого наводиться факт створення та діяльності в Одесі органу міського самоврядування «Іноземна Магістратська Колегія» (1797 – 1801) на засадах Магдебурзького права;

системно узагальнено правовий досвід формування органів міського самоврядування, що дало можливість розкрити сфери їх компетенції в контексті взаємовідносин органів міського самоврядування і державних установ, формування міської громади на засадах демократичних прав і свобод людини і громадянина;

досліджено вплив діяльності інформаційних видань Одеської Міської Думи на впровадження нових цензурних норм до видань органів міського самоврядування в період розробки міської реформи 1870 р., що дозволило визначити їх подвійну роль у процесі її проведення: позитивну – у процесі формування ліберальної преси та негативну – у посиленні цензурних санкцій щодо періодичних видань.

***з нових позицій:***

визначено демократичні принципи і правові механізми процесу формування представницьких органів міського самоврядування на основі норм виборчого права;

визначено ступень участі, впливу Одеської Міської Думи на процес розробки законопроектів міської реформи 1870 та 1892 рр.

**Практичне значення одержаних результатів.** Викладені в дисертації положення, узагальнення, висновки можуть бути використані у:

правотворчій сфері – для врахування історичного досвіду під час удосконалення законодавства про місцеве самоврядування.

науково-дослідній сфері – для подальшого вивчення теоретико-методологічних проблем історико-правової науки, а також для вивчення досвіду організації та діяльності органів місцевого самоврядування;

підготовці навчально-методичної літератури і написанні робіт з історико-правових дисциплін;

навчальному процесі – при підготовці лекцій і проведенні семінарських занять із дисциплін «Історія держави і права України», «Історія політичних і правових вчень», «Муніципальне право України» та проведенні спецкурсів із цих дисциплін.

**Апробація результатів дисертації** знайшла відображення у доповідях і повідомленнях на: міській науковій конференції «Одеса і українці» (м. Одеса, 30 травня 1997 р.); Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії» (м. Луганськ, 8 – 9 лютого 2001 р.); Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Українська періодика: історія і сучасність» (м. Львів, 17 – 18 травня 2002 р.); V Міжнародній науково-методичній конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 30 – 31 травня 2008 р.); IV Mezinárodní vědecko-praktická conference «Vědecké myšlené inflačního století – 2008» (м. Прага, 15 – 18 квітня 2008 р.); III Міжнародній цивілістичній науковій конференції студентів та аспірантів (м. Одеса, 4 – 5 квітня 2008 р.); Міжнародній науковій конференції молодих вчених, аспірантів і студентів «Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави» (м. Одеса, 21 – 22 листопада 2008 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Четверті Прибузькі юридичні читання» (м. Миколаїв, 28 – 29 листопада 2008 р.); IV Звітній науково-практичній конференції професорсько-викладацького складу МГУ (м. Одеса, 9 квітня 2009 р.).

**Публікації.** Основні положення та результати дисертації висвітлено у 17 публікаціях, 5 із яких опубліковано у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено ВАК України, та 9 тезах доповідей на наукових конференціях.

**Структура дисертації** обумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, п'ятих розділів, п'ятнадцяти підрозділів, висновків і списку використаних джерел та літератури, який містить 375 найменувань. Загальний обсяг роботи становить 225 сторінок, основний зміст викладено на 187 сторінках.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, визначено мету та завдання, об'єкт і предмет наукового дослідження, показано його методологічну основу, хронологічні рамки, територіальні межі, розкрито новизну і практичне значення одержаних результатів, викладено відомості щодо апробації та публікації основних положень дисертації.

**Розділ перший «Історіографія та джерельна база дослідження»** складається із двох підрозділів.

У *підрозділі 1.1. «Історіографія дослідження»* характеризується стан наукового опрацювання теми, здійснено аналіз історіографії обраної проблеми, розкрито основні теоретико-методологічні засади проблеми.

У науковій парадигмі можна виокремити два головних напрямки досліджень, які стосуються означеної проблематики. По-перше, це загальні роботи, присвячені різним аспектам функціонування міського самоврядування, по-друге – дослідження міського самоврядування окремих регіонів. Окремо виділено дослідження з історії формування, становлення та розвитку органів міського самоврядування в місті Одеса.

Загальні роботи з питань міського самоврядування дорядянської доби існують як теоретичного, так і практичного напрямків. Теоретичний напрямок представлений поширеними на території Європи в XIX ст. теоріями місцевого самоврядування, зокрема природних прав вільної громади, господарської (громадсько-господарської), громадівської, державної, самоврядних одиниць. Виникнення означених теорій стало приводом для дискусії з питань співвідношення повноважень, місця органів місцевого самоврядування у загальнодержавному управлінні тощо. Беручи участь у цій дискусії, українські, російські правники (В.М. Лешков, О.І. Васильчиков, М.М. Коркунов, О.Д. Градовський, М.І. Лазаревський, О.Г. Михайловський, Б.Е. Нольде, Б.М. Чичерін, І.І. Дитятін та ін.) певною мірою впливали на формування, зміст, демократичні засади офіційної державної концепції місцевого самоврядування, яка втілювалася на практиці під час проведення реформ місцевого, зокрема міського, самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст.

Практичний напрямок представлений описом проблемних питань, що виникали під час практичної діяльності органів місцевого самоврядування та пропозиціями щодо їхнього подолання. Зокрема, дослідники звертались до питань практичного стану міст Російської імперії напередодні впровадження Міського положення 1870 р., системних недоліків, взаємовідносин між органами державного управління та органами міського громадського самоврядування (М. Ренненкампф, І.І. Дитятін, С.О. Приклонський, Є.Д. Максимов, Г.Л. Маурер, М.Ф. Владимирський-Буданов). Досвід демократичних перетворень впродовж 1785 – 1892 рр.



узагальнено в працях Д.Д. Семенова, Г.І. Шрейдера, Г.О. Джаншиєва, С.М. Василевського, О.Г. Михайловського, які вийшли на початку XX ст.

За радянської доби дослідження стосовно окресленої проблематики представлені працями Л.О. Веліхова, А. Шеффена, П.А. Зайончковського, М.П. Єрошкіна. Дослідження, присвячені суто проблемам міського самоврядування пореформеного періоду XIX ст. з'явилися у радянській історіографії у 80-х рр. XX ст. Серед них можна назвати роботи В.А. Нардової, Л.Ф. Писарської, В.Й. Борисенка, В.І. Кізченко, Н.О. Шип, О.В. Гонтаря.

Серед загальних робіт сучасних дослідників варто назвати дисертаційне дослідження В.П. Горбачова, в якому подається сучасне бачення механізмів проведення міської реформи 1870 р.; роботи з питань демократизації судової системи, механізмів державного управління (В.В. Кривенко, В.М. Мартиненко).

Дослідження міського самоврядування окремих міст та регіонів характеризуються багатим різноманіттям у тематиці досліджень. У дорадянській історіографії принцип нагромадження історичних фактів поєднувався з намаганням логічної та хронологічної реконструкції історичної дійсності (А.О. Скальковський, Г. Ге, Д. Горловський, В. Надлер та ін.). За радянської доби всебічно розроблялась історія Московського міського громадського управління (Б.В. Златоустовський, Є.А. Павлюченко, Л.Л. Писарькова); самоврядування Єкатеринбурга (М.А. Горловський), Петербурга («Нариси історії Ленінграду»).

Сучасні дослідження проблем міського самоврядування Півдня України означеного періоду представлені роботами О.М. Марченко, В.В. Дмитрієва, Л.О. Цибуленко, О.В. Черемісіна; аналізу соціально-демографічних процесів в містах України першої третини XX ст. присвячені роботи Н.І. Коцур, Д.К. Гринь, В.Б. Молчанова.

Історії становлення та діяльності органів міського самоврядування другої половини XIX – початку XX ст. Південної Київщини, Середньої Наддніпрянщини, Волині, Чернігівщині, Правобережної України присвячені роботи Ю.М. Михайлюка, Т.М. Плаксій, О.П. Прищепи, Л.М. Шари, Т.О. Щерби, Я.М. Мартинюка.

Одним із перспективних напрямків регіональної урбаністики останнім часом стає вивчення самоврядування українських міст у нормативних рамках Міських положень 1870 та 1892 рр. У роботах В.П. Горбачова, О.М. Головка, О.М. Марченко, Т.М. Плаксій, Т.О. Щерби у проблемно-хронологічному порядку, з виділенням загальновизнаних етапів з історії об'єкта дослідження (до 1870, 1870 – 1892, 1892 – 1917 рр.), розглядаються традиційні питання: формування, структура і компетенція муніципальних органів, їхня бюджетна політика і практична діяльність у господарській і соціально-культурній сферах.

Дорадянські дослідження, які стосуються безпосередньо міського самоврядування в Одесі представлені роботами О. Орлова, А.О. Скальковського, А.Я. Комарницького, П.О. Браславського,

В. Коханського, О.М. Де-Рібаса, кожна з яких містить окремий розділ, присвячений огляду формування та становлення органів міського самоврядування в Одесі.

З початком діяльності в Одесі «Одеського товариства історії та старожитностей» (1844) суттєво збільшилася кількість історичних праць (роботи М. Мурзакевича, А. Маркевич, А. Лонгінова, М. Бухтєєва, К. Смольянінова та ін.).

Серед робіт радянських авторів можна відзначити краєзнавчий нарис В.О. Загоруйка, в якому автор надає характеристику діяльності Одеських міських голів С.С. Яхненка, М.О. Новосельського, Г.Г. Маразлі. Досить цікавою для розуміння діяльності міського самоврядування Одеси другої половини XIX ст. стала праця американської дослідниці П. Герліхі.

Сучасні дослідники історії права тільки недавно почали приділяти увагу дослідженню історії одеського міського самоврядування. У роботі С.М. Стременовського, яка присвячена історії формування органів міського самоврядування Одеси середини XIX ст. зроблено аналіз правового становища органів міського самоврядування в Російській імперії в першій половині XIX ст. Окрему увагу автор приділив розгляду Міського положення для Одеси від 30 квітня 1863 р.

У *підрозділі 1.2. «Джерельна база дослідження»* у систематизованому вигляді охарактеризована джерельна база дослідження.

Документально-джерельна база дослідження систематизована у такі групи: 1) нормативно-правові акти центральних органів влади; 2) документальні матеріали місцевих органів влади; 3) матеріали періодичних видань; 4) мемуарна література.

До першої групи належать: іменні накази імператора, надані Сенату; іменні укази імператора надані окремим посадовим особам стосовно Одеси; Міські положення, як загальноросійські, так і для Санкт-Петербурга, Москви та Одеси, правила щодо введення Міських положень у вищезазначених містах; збірки законів, різноманітних постанов, рішень, роз'яснень уряду. Джерела цієї групи надруковані, в основному, у Повному Зібранні законів Російської імперії (ПЗЗРІ); матеріали діяльності різноманітних комісій та комітетів, створених при МВС в період розробки проектів реформи 1870, 1892 рр.; циркуляри різноманітних підрозділів міністерств.

Другу групу джерел становлять документальні матеріали місцевих органів влади, частина яких є опублікованою, а решта зберігається у фондах Державного Архіву Одеської області (ДАОО), Центрального Державного Історичного Архіву України (ЦДІАУ) в місті Київ, зокрема: інструкції Одеської Міської Управи; протоколи засідань, доповіді спеціальних комісій, журнали засідань, постанови Одеської Міської Думи; статистичні матеріали, до яких відносяться: збірки, «временники», які видавалися у різні роки і охоплювали всі регіони Російської імперії; звіти Одеської Міської Думи у вигляді оглядів діяльності за певний період; листування між центральними органами влади та Одеським цензурним комітетом.

Періодичні видання, які є частиною дійсності, допомагають реальніше уявити хід минулого, орієнтуватися в подіях. У періодиці публікувалися матеріали щодо діяльності міського самоврядування з міського благоустрою, статистичні матеріали, історичні описи, огляди засідань Міської Думи, рішення комісій, створених думою, подавався аналіз фінансово-економічної діяльності міст, дані про розвиток господарства, списки гласних, результати виборів, конкурсні оголошення. Широко залучалися матеріали таких періодичних видань як: газети «Ведомости Одесского городского общественного управления», «Одесский Вестник», «Санкт-Петербургские сенатские ведомости», «День», «Новороссийский телеграф», «Северная почта» «Университетские известия» та журнал «Известия одесского городского общественного управления».

Наступною групою джерел є мемуарна література. Вона представлена спогадами лікаря і гласного Одеської Міської Думи Є.С. Андрієвського, історика О.М. Де-Рибаса, члена Одеської Міської Управи О.О. Чижевича. Сучасники надавали яскраво характеристику Одеським Міським Головам – С.С. Яхненку, С.М. Воронцову, М.О. Новосельському, Г.Г. Маразлі, показували їхні здобутки та невдачі у керуванні містом, детально характеризували угруповання гласних Міської Думи, їх взаємовідносини в думі.

Існуюча історіографічна та джерельна бази дослідження дозволили здійснити комплексне дослідження з проблеми формування інституту міського самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. на прикладі міста Одеса. Враховано найкращі надбання попередніх поколінь вчених не тільки в частині вивчення історії міського самоврядування конкретного регіону, а й у загальному контексті.

**Розділ другий «Історико-правові підвалини формування інституту міського самоврядування в Російській імперії»** складається із двох підрозділів.

**У підрозділі 2.1. «Основні тенденції зародження та розвитку міського самоврядування в Російській імперії»** досліджено генезис системи міського самоврядування в Російській імперії XVIII ст. Зокрема визначено, що реформування органів міського самоврядування в Російській імперії було розпочато Петром I і продовжено Катериною II. Як своєрідний еталон було використано шведську модель міського самоврядування, засновану на нормах Магдебурзького права, яку було пристосовано до системи російського абсолютистського централізованого управління, що перетворило органи міського самоврядування на органи міського управління.

Міська реформа 1785 р. змінила структуру, більш чітко визначила функції органів міського самоврядування, але залишила їх під контролем органів державного управління.

**У підрозділі 2.2. «Зародження органів міського самоврядування в Одесі наприкінці XVIII – до середини XIX ст.»** здійснено аналіз формування органів міського самоврядування в Одесі наприкінці XVIII – до середини XIX ст. Вперше досліджено рецепцію норм Магдебурзького права міст Риги та Ревеля на місто Одеса. Доведено створення та діяльність органів міського

самоврядування Одеси, зокрема Іноземного Магістрату на основі Магдебурзького права. Визначено хронологічні межі правової локації, структуру Іноземного Магістрату та позитивний вплив на формування та становлення міської інфраструктури Одеси.

Досліджено процес становлення органів міського самоврядування в Одесі на початку XIX – в середині XIX ст. на засадах Жалуваної грамоти містам 1785 р. Розглянуто виборчу систему, участь городян у виборчому процесі. Окремо здійснено аналіз соціального складу населення. Визначено основні недоліки існуючої системи міського самоврядування, а також передумови проведення міської реформи в Одесі в 1863 р.

**Розділ третій «Інституціоналізація правового механізму формування представницьких органів міського самоврядування»** складається із чотирьох підрозділів.

**Підрозділ 3.1. «Система виборів до органів міського самоврядування в Одесі в середині XIX ст.»** присвячено огляду виборчої системи за Жалуваною грамотою містам 1785 р. На прикладі проведення виборів у місті Одеса, результатів аналізу соціального складу населення, визначаються її основні недоліки та здобутки. Серед таких можна назвати складний і недосконалий механізм проведення виборів, становий поділ виборців, низьку активність виборців на виборах.

**У підрозділі 3.2. «Нормативно-правове забезпечення виборчого права представницьких органів міського самоврядування за Міським положенням 1863 р. в Одесі»** розглянуто причини проведення міської реформи 1863 р. Визначено активну участь представників одеської міської громади у процесі розробки, обговорення законопроекту Міського положення для Одеси 1863 р. Детально розглянуто виборчу систему, її нововведення. Серед таких можна назвати: надання виборчого права жінкам, низький майновий ценз, відсутність національних та релігійних цензів, відокремлення державної служби від громадської, нова процедура проведення голосування бюлетенями по виборчих дільницях, відкрите (гласне) формування виборчих списків, участь місцевих засобів масової інформації у висвітленні виборчого процесу, створення інституту виборних, виборність всіх посадових осіб Розпорядчої Думи та міської канцелярії. Підкреслюється, що більшість із вищезазначених нововведень були унікальними до реформи 1870 р. і мали демократичний характер. Досліджено проведення за Міським положенням 1863 р. перших виборів до Одеської Міської Думи та проаналізовано їхні результати.

**У підрозділі 3.3. «Нормативно-правове забезпечення виборчого права представницьких органів міського самоврядування за Міським положенням 1870 р.»** здійснено детальний аналіз виборчої системи згідно з Міським положенням 1870 р.

Визначено основні здобутки та недоліки. Простежено тенденцію коронної влади до збереження державного контролю щодо органів міського самоврядування, зокрема до персонального складу гласних, політичної благонадійності міського голови. Розглянуто

особливості введення Міського положення 1870 р. в Одесі. Окремо підкреслюється рецепція окремих норм виборчої системи з Міського положення 1863 р. для Одеси у виборчу систему за Міським положенням 1870 р.

У підрозділі 3.4. *«Нормативно-правове забезпечення виборчого права представницьких органів міського самоврядування за Міським положенням 1892 р.»* здійснено аналіз виборчої системи за Міським положенням 1892 р. Розглянуті основні механізми встановлення контролю органів державної влади під час формування органів міського самоврядування. Визначено обмеження виборчих прав городян шляхом встановлення додаткових цензів, ускладнення процедури голосування, тенденцію до зменшення кількості виборців. Встановлено, що шляхом значного обмеження виборчого права коронна влада відмовилася від демократичних принципів загальної виборності та участі в управлінні та діяльності органів міського самоврядування широких верств міського населення та встановила щільний адміністративний контроль.

**Розділ четвертий «Структура, функції, компетенція, діяльність органів міського самоврядування в Одесі в другій половині XIX ст.: правовий аналіз»** складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 4.1. *«Структура, основні напрямки та нормативне забезпечення діяльності Одеської Міської Думи в середині XIX ст.»* надано загальну характеристику структури та основних напрямків діяльності Одеської Міської Думи у 1801 – 1863 рр., створеної на основі Жалуваної грамоти 1785 р. Відзначаються основні структурні недоліки існуючої системи органів міського самоврядування, зокрема: відсутність Загальної Думи, Купецької та Міщанської Управ, непропорційність представництва різних соціальних верств городян, небажання городян брати участь у діяльності Міської Думи.

У підрозділі 4.2. *«Структура органів міського самоврядування та напрямки діяльності Одеської Міської Думи за Міським положенням 1863 р.»* проаналізовано функції Одеської Міської Думи за Міським положенням 1863 р. Визначено запровадження нового, заснованого на демократичних принципах, для органів міського самоврядування Російської імперії середини XIX ст., підходу до формування структури Міської Думи; пропорційність представництва членів міської громади в структурних підрозділах Міської Думи; нове тлумачення поняття «міська громада»; можливість створення контролюючих органів у вигляді спеціальних проблемних комісій; засади виборності всіх посадових осіб; чітка регламентація повноважень всіх органів. Окремо підкреслюється значення зібрання виборчих в якості станового представницького органу. Відзначено збільшення активності городян у вирішенні міських справ.

У підрозділі 4.3. *«Структура органів міського самоврядування та напрямки діяльності Одеської Міської Думи за Міським положенням 1870 р.»* проаналізовано структуру та напрямки діяльності Одеської Міської Думи за Міським положенням 1870 р. З'ясовано, що коронною

владою було визначено статус органів міського самоврядування як громадських господарських місцевих органів державної влади. Міські Думи зберегли право на самостійне формування структурних підрозділів та можливість самостійно вирішувати соціальні проблеми городян. Демократичні принципи колегіальності та гласності забезпечувалися через пропорційне представництво в структурних підрозділах; створенні спеціальних комісій із залученням експертів з проблемних питань міського господарства, праві на оскарження рішень Міської Думи в суді. Окремо розглянуто основні напрямки діяльності Міської Думи у соціальній сфері, формуванні міського бюджету, діяльність Міських Голів.

*У підрозділі 4.4. «Структура органів міського самоврядування та напрямки діяльності Одеської Міської Думи за Міським положенням 1892 р.»* здійснено аналіз структури та визначено напрямки діяльності Одеської Міської Думи за Міським положенням 1892 р. Відзначено тенденцію до: зменшення повноважень органів міського самоврядування, встановлення адміністративного контролю з боку коронної влади, позбавлення права самостійно вирішувати будь-які господарські справи. Відзначається негативне ставлення Одеської Міської Думи до припинення процесу демократизації органів міського самоврядування та організація боротьби за повернення права самостійно вирішувати міські справи через засоби масової інформації.

**Розділ п'ятий «Вплив діяльності Одеської Міської Думи на реформування міського самоврядування в Російській імперії»** складається з трьох підрозділів.

*У підрозділі 5.1. «Інформаційні видання Одеської Міської Думи та їх вплив на формування діяльності видань Міських Дум в Російській імперії»* досліджено питання участі інформаційних видань Одеської Міської Думи в процесі демократизації органів міського самоврядування. З'ясовано, що інформаційні видання Одеської Міської Думи стали одними з перших демократичних безцензурних засобів масової інформації. Газета «Ведомости Одесского городского управления» та журнал «Известия Одесского городского управления» на своїх сторінках активно інформували городян про справи, що обговорювалися в Міській Думі, висвітлювали важливі соціально-економічні, господарські проблеми життя міста. Їхня велика популярність та гостра критика призвели до встановлення цензурного та адміністративного контролю над інформаційними виданнями органів місцевого самоврядування Російської імперії.

*У підрозділі 5.2. «Використання Одеського Міського положення 1863 р. в процесі підготовки загальноімперської міської реформи 1870 р.»* проаналізовано участь представників Одеської Міської Думи, а також вплив Міського положення 1863 р. для Одеси у процесі розробки законопроекту міської реформи 1870 р. Доведено, що в Міському положенні 1870 р. було використано окремі статті та розділи Міського положення 1863 р., зокрема поняття «міська громада», структура та функції органів міського самоврядування, статус міського голови, окремі

елементи виборчої системи. Підкреслюється, що такий вплив сприяв процесу формування інституту міського самоврядування Російської імперії останньої третини XIX ст.

У *підрозділі 5.3. «Зміни та доповнення до законодавства про міське самоврядування наприкінці XIX ст.»* розглядається участь Одеської Міської Думи в діяльності Кахановської комісії, яка розробляла проект міської реформи 1892 р. Відзначається активна боротьба за збільшення кількості виборців шляхом поширення виборчого права на квартиронаймачів, розширення повноважень органів міського самоврядування. Підкреслюється негативне ставлення громадських діячів міського самоврядування до законопроекту 1892 р., який значно скорочував кількість виборців, суттєво обмежував повноваження органів міського самоврядування, перетворюючи їх на органи державного місцевого управління. Зазначається, що реформа 1892 р. зупинила процес становлення сформованого у другій половині XIX ст. інституту міського самоврядування.

## ВИСНОВКИ

У **Висновках** підведено підсумки дослідження та сформовано найважливіші результати, зокрема:

1. Можна констатувати, що для дослідження багатьох аспектів міського самоврядування в Україні створено широку, досить репрезентативну історіографічну та джерельну базу, комплексний аналіз якої дозволяє проаналізувати процес формування інституту міського самоврядування на прикладі Одеської Міської Думи. Разом із тим, комплексні дослідження процесу формування інституту міського самоврядування у другій половині XIX ст. відсутні.

2. Процес формування інституту міського самоврядування в Російській імперії було розпочато за часів правління Петра I: впроваджено шведську модель самоврядування. Поряд із цим інститут міського самоврядування було взято під контроль державної влади; він діяв як один із органів державного місцевого управління. У той же час на підросійських українських землях зберігався, альтернативний російському, український інститут міського самоврядування заснований на достатньо демократичних нормах європейського Магдебурзького права.

За правління Катерини II було реформовано існуючу систему міського самоврядування. Для забезпечення швидкої інтеграції українських міст до системи державного управління Російської імперії на них було поширено «Жалувану грамоту» 1785 р., яка поступово витісняла магдебурзькі привілеї. Новостворені міста Південної України, які не знали традицій українського міського самоврядування, заснованого на нормах магдебурзького права, одразу отримували російське міське право із всіма його недоліками.

Реформування системи міського самоврядування в Російській імперії в другій половині XIX ст. відбувалося шляхом активізації участі городян в діяльності Міських Дум у контексті поширених концепцій міського самоврядування.

3. Досліджуючи період формування органів міського самоврядування Одеси (кінець XVIII – перша половина XIX ст.), можна визначити три етапи їхнього становлення: перший (1794 – 1797) – від зародження міста до створення Іноземного магістрату на основі загальноросійського законодавства; другий (1797 – 1801) – діяльність Іноземного Магістрату на основі норм Магдебурзького права, поширеного в містах Рига та Ревель та третій (1801 – 1863) – відновлення, а по-суті повторне створення органів міського самоврядування на основі Міського положення 1785 р.

Поширена в Одесі наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. існуюча в Російській імперії система органів міського самоврядування успадкувала всі її головні недоліки: невизначеність розподілення обов'язків між Міською Думою та Магістратом, відсутність Загальної Думи, небажання Гласних виконувати свої обов'язки тощо. З іншого боку, швидкі темпи економічного та соціального розвитку міста яскраво демонстрували необхідність негайного реформування всієї існуючої системи міського самоврядування.

4. Формування органів міського самоврядування, що розглядалося у цьому дослідженні на матеріалах Одеської Міської Думи другої половини XIX ст., відбувалося шляхом реформування закону про міське самоврядування – Міського положення. Зокрема, редагувалися, а іноді й замінювалися взагалі такі важливі інститути: виборчого права, управління (структури), сфери компетенції, процедури формування виконавчих органів.

5. Міське положення про громадське самоврядування в Одесі 1863 р. запропонувало багато демократичних нововведень, які відобразилися на загальноросійських Міських положеннях 1870 та 1892 рр., зокрема, у виборчій системі: 1) поширення виборчого права на городян, власників нерухомого майна або торговельного чи промислового підприємства, з якого стягується на користь міста податок; 2) позбавлення виборчого права осіб, які притягалися до суду за злочини, покаранням за які є позбавлення або обмеження станових прав, та банкрутів; 3) надання права обирати шляхом передачі свого голосу родичам-чоловікам тим жінкам на яких поширювалися вимоги щодо отримання виборчого права; 4) відокремлення державної служби від громадської; 5) право обиратися після досягнення 25-річного віку; 6) право обиратися на посаду міського голови особам будь-якого стану, на яких поширювалося виборче право; 7) право Міської Думи самостійно обирати посадових осіб її виконавчого органу – Розпорядчої Думи та канцелярії; 8) обмеження права вибору до виконавчого органу за родовими зв'язками (по прямій або бокових лініях); 9) введення інституту виборних «кандидатів» на посаду.



Було запозичено такі елементи процедури голосування: 1) створення списків виборців за декілька місяців до виборів та їх публічне оголошення; 2) обрання на виборну посаду простою більшістю голосів; 3) можливість створення виборчих дільниць; 4) розподіл виборців на три виборчих розряди за певним становим або майновим критерієм; 5) переобрання Міського Голови у разі його дострокової відставки; 6) строк служби міського голови в 4 роки.

Таким чином законодавча база, демократичні засади виборчої системи, досвід опрацювання виборчої системи в Одесі значно вплинули на розвиток та становлення виборчих систем органів міського самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст.

6. Починаючи із впровадження Міського положення 1863 р. і до введення Міського положення 1892 р. відбулося розширення повноважень органів міського самоврядування, у порівнянні із законом 1785 р.; демократизація складу міського самоврядування; встановився новий підхід до організації міського самоврядування. Тридцятиріччя з 1863 до 1892 р. – можна назвати «золотим віком» міського самоврядування Одеси.

Реформи органів міського самоврядування 1863, 1870, 1892 рр. показали здатність органів міського самоврядування ефективно вирішувати соціально-економічні проблеми міста. Демократичні принципи формування Міських Дум, закладені реформами 1863 та 1870 рр., активізували городян на вирішення і політичних питань. Реформа 1892 р., незважаючи на її консервативний характер, прискорила становлення демократичного устрою та обмеження монархії в Російській імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. Діяльність Одеської Міської Думи за Міським положенням 1863 р. показало, наскільки може бути ефективною діяльність органів міського самоврядування, якщо вона залежить безпосередньо від самих городян.

Поряд із цим, варто зазначити, що міська реформа 1892 р. призвела до згорання багатьох досягнень реформи 1870 р. Чітка регламентація обов'язків гласного та можливість судового переслідування поставили його діяльність в залежність від політичної ситуації в країні. Губернатори, як представники органів державного управління, отримали право повного контролю над всіма діями Міських Дум. Будь-яке рішення, якщо воно не знаходило підтримки у губернатора, могло бути ним заблоковано, або навіть скасовано. Члени виконавчого органу Міської Думи – Міський Голова, товариш Міського Голови, члени управи, міський секретар отримали статус державних службовців, що стало додатковим інструментом контролю, впливу на них та рішення органів міського самоврядування. Сфера компетенції органів міського самоврядування була звужена до вирішення тільки господарських питань.

7. Активна діяльність інформаційних видань Санкт-Петербурзької, Ростовської-на-Дону та Одеської Міських Дум, їхня висока популярність, відсутність цензури привели до виникнення перших демократичних, вільних засобів масової інформації в Російській імперії. З іншого боку,

діяльність одеських видань показала уряду необхідність цензурного контролю над інформаційними виданнями громадського самоврядування.

8. Законопроект міської реформи 1870 р. протягом 1864 – 1870 рр. витримав чотири редакції. При його складанні використовувалась існуюча на той час законодавча база, досвід реформування у Санкт-Петербурзі, Москві та Одесі. В основу законопроекту реформи міського самоврядування було покладено окремі статті та розділи Одеського Міського положення від 1863 р. Проект запозичив нове тлумачення поняття «міська громада», структуру міського самоврядування, статус міського голови, окремі елементи виборчої системи. Головний принцип поділу виборців на групи в залежності від розміру сплати податків на користь міста було запозичене з пруського муніципального законодавства, а не з Одеського Міського положення. Останнє стало серйозною вадою законопроекту, оскільки значно обмежувало кількість виборців. Невирішеним залишилося питання про збільшення кількості виборців шляхом надання виборчого права квартиронаймачам. Загалом закон 1870 р. поставив самостійність діяльності органів міського самоврядування під значний урядовий контроль.

9. Події суспільно-громадського життя імперії, що відбулися в період між двома реформами (1870 – 1892) поставили завдання взяти під повний контроль діяльність всіх органів громадського самоврядування, що призвело до нових реформ.

Процес реформування органів міського самоврядування в означений період пройшов два важливі етапи: перший – у комісії М.С. Каханова (1881 – 1885 рр.), другий – у 1890 – 1892 рр., під час розгляду в Державній Раді. На першому етапі розглядалася можливість внесення змін та доповнень до Міського положення 1870 р., на другому – створювався новий законопроект.

Одеська Міська Дума, на відміну від напрацювання міської реформи 1870 р., брала не досить активну участь у розробці нового законопроекту 1892 р. Єдине питання, яке Одеська Міська Дума намагалася активно лобіювати, було питання збільшення кількості виборців за рахунок поширення виборчого права на квартиронаймачів. Ця проблема порушувалася містом тричі: в 1876, 1882 та 1890 рр., але урядом всі клопотання були відхилені як для Одеси зокрема, так і в межах всієї країни.

Встановлене Міське положення 1892 р. не давало Одесі будь-яких привілеїв, а лише встановило додатковий контроль з боку МВС, голова якого затверджував на посаді міського голову міста.

10. Формування інституту міського самоврядування, розпочате з міської реформи в Одесі в 1863 р., тривало до реформи 1892 р.

Реформування міського самоврядування в Одесі в 1863 р. відбувалося з метою пошуку оптимального співвідношення між правами, свободами городян, межами компетенції органів міського самоврядування та функціями державних органів управління на місцях. Реформа мала

декілька важливих особливостей: відбувалося під наглядом найвищих державних посадовців наближених до російського імператора; Міське положення 1863 р. – головний правовий документ органа міського самоврядування формували представники міської громади; здобутки та прорахунки активно використовувалися під час розробки проекту реформи 1870 р.; в основу реформування було покладено громадську теорію міського самоврядування; реформування довело здатність органів міського самоврядування самостійно та ефективно вирішувати господарські та соціальні проблеми міста.

Міські реформи 1863, 1870, 1892 рр. надали городянам такі демократичні права: виборче право, можливість самостійно вирішувати важливі питання життєдіяльності міста, право та можливість публічного обговорення на сторінках преси насущних проблем. Сам по собі, цей факт показав можливість та здатність органів міського самоврядування їх вирішення, а населення підштовхнуло до боротьби за власні права та свободи. Наслідком стала революція 1905 р. та обмеження монархії через створення Державної Думи.

### **СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**

1. Тиганій К.А. Використання досвіду Одеської Міської Думи в процесі підготовки та розробки міської реформи 1870 р. / К.А. Тиганій // Митна справа. – 2008. – № 3. – Ч. 2. – С. 67 – 72.
2. Тиганій К.А. До питання про надання Одесі Магдебурзького права наприкінці XVIII – початку XIX ст.ст. / К.А. Тиганій // Митна справа. – 2008. – № 5. – С. 47 – 52.
3. Тиганій К.А. До питання про розширення кола суб'єктів виборчого права при розробленні проекту Міського положення 1892 р. / К.А. Тиганій // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – № 1. – С. 179 – 183.
4. Тиганій К.А. До питання формування основних засад концепції розвитку органів місцевого (міського) самоврядування в Російській імперії в другій половині XIX ст. / К.А. Тиганій // Актуальні проблеми політики : збірник наукових праць. – О. : Фенікс, 2008. – Вип. 33. – С. 413 – 420.
5. Тиганій К.А. Міське виборче право за Міським положенням для Одеси від 30 квітня 1863 р. // Юридичний вісник. – 2008. – № 3. – С. 53 – 60.
6. Тиганій К.А. Вплив діяльності інформаційних видань Одеської міської думи на становлення нових цензурних норм у період розробки міської реформи 1870 р. / К.А. Тиганій // Українська періодика : історія і сучасність : доповіді та повідомлення Всеукр. наук.-теорет. конф. (м. Львів, 17 – 18 травня 2002 р.). – Львів. – 2002. – С. 220 – 226.

7. Тиганій К.А. Вплив діяльності Одеської міської думи на розвиток міського виборчого права в Російській імперії в другій половині XIX ст. / К.А. Тиганій // Римське право і сучасність : матеріали V міжнар. наук.-метод. конф. (м. Одеса, 30 – 31 травня 2008 р.). – О. : Фенікс, 2008. – С. 86 – 90.

8. Тиганій К.А. Демократизація органів міського самоврядування Російської імперії наприкінці XIX – початку XX ст. / К.А. Тиганій // Матеріали IV звітн. наук.-практ. конф. професор.-виклад. складу (м. Одеса, 9 квітня 2009 р.). – О. : МГУ, 2009. – С. 14 – 15.

9. Тиганій К.А. До проблеми міського та місцевого самоврядування в Україні / К.А. Тиганій // Науковий вісник. Гуманітарні науки. – 2002. – № 3. – С. 3 – 10.

10. Тиганій К.А. Основні складові демократизації органів місцевого (міського) самоврядування / К.А. Тиганій // Materiály IV mezinárodní vědecko-praktická conference «Vědecké myšlené inflačního století – 2008». – Díl 6. Právni vědy. – Praha. : Publishing House «Education and Science», 2008. – P. 10 – 15.

11. Тиганій К.А. Особливості розгляду питання про поширення виборчого права на квартиронаймачів під час розробки проекту міської реформи 1870 р. / К.А. Тиганій // Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії : матеріали Всеукраїнської наук. конф. (м. Луганськ, 8 – 9 лютого 2001 р.). – Луганськ : СНУ, 2001. – С. 48 – 50.

12. Тиганій К.А. Періодичні видання Одеської міської думи 1864 – 1870 рр. / К.А. Тиганій // Збірник наук. праць наук.-дослід. центру періодики. – Л., 2002. – Вип. 10. – С. 16 – 23.

13. Тиганій К.А. Питання розширення кола суб'єктів виборчого права в проектах реформування системи міського самоврядування 1860 – 1870-х рр. / К.А. Тиганій // Студії з історії степової України. – 2003. – Вип. 1. – С. 78 – 81.

14. Тиганій К.А. Право власності на нерухоме майно як виборчий ценз в законах про міське самоврядування Російської імперії другої половини XIX ст. / К.А. Тиганій // Збірник тез наук. робіт учасників III Міжнар. цивіліст. наук. конф. студентів та аспірантів (м. Одеса, 4 – 5 квітня 2008 р.). – О. : Фенікс, 2008. – С. 277 – 278.

15. Тиганій К.А. Структура та головні напрямки діяльності Одеської міської думи за Міським положенням 1863 р. / К.А. Тиганій // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави : матеріали Міжнар. наук. конф. молодих науковців, аспірантів і студентів (м. Одеса, 21 – 22 листопада 2008 р.) / За заг. ред. Ю.М. Оборотова. – О. : Фенікс, 2008. – С. 397 – 403.

16. Тиганій К.А. Формування органів міського самоврядування в Одесі наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. / К.А. Тиганій // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 31. – С. 129 – 131.

17. Тиганій К.А. Структура, основні напрямки діяльності Одеської міської думи наприкінці XVIII – першої половини XIX ст. / К.А. Тиганій // Сучасний вимір держави та права : збір. наук. праць / За заг. ред. В.І. Терентьєва, О.В. Козаченка. – Миколаїв : Іліон, 2008. – С. 211 – 212.

### АНОТАЦІЯ

**Тиганій К.А. Правові засади формування інституту міського самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. (на матеріалах міста Одеса).** – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2010.

Дисертація є дослідженням процесу формування інституту міського самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. (на матеріалах міста Одеса).

На основі широкого кола використаних джерел розглянуті інституціональні процеси в міському самоврядуванні Російської імперії.

Висвітлено особливості формування нормативно-правової бази та її практичного застосування щодо структури, функції, діяльності, компетенції органів міського самоврядування, а також її трансформація впродовж другої половини XIX ст.

Проаналізовано вплив діяльності Одеської міської думи на реформування міського самоврядування в Російській імперії в другій половині XIX ст.

**Ключові слова:** органи міського самоврядування, вибори, Міська Дума, Міські положення 1863, 1870, 1892 рр., інститут міського самоврядування.

### АННОТАЦИЯ

**Тиганий К.А. Правовые основы формирования института городского самоуправления в Российской империи во второй половине XIX в. (на материалах города Одесса).** – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория, история государства и права; история политических и правовых учений. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2010.

В диссертации исследуется процесс формирования института городского самоуправления в Российской империи во второй половине XIX в. (на материалах города Одесса).

На основе широкой источниковедческой и историографической базы рассмотрены основные этапы формирования института городского самоуправления в Российской империи во второй половине XIX в.

Исследованы особенности формирования нормативно-правовой базы, ее практического использования для определения структуры, функций, деятельности, компетенции органов городского самоуправления, а также ее трансформации на протяжении второй половины XIX в.

Проанализировано влияние деятельности Одесской Городской Думы в процессе реформирования городского самоуправления в Российской империи во второй половине XIX в. Отдельно рассмотрено участие представителей Одесской Городской Думы в деятельности государственных комиссий по разработке Городовых положений 1870 и 1892 гг.

Показано, что Городовое положение об общественном управлении города Одесса от 30 апреля 1863 г. ввело в практику городского самоуправления Российской империи второй половины XIX в. новые, демократические нормы формирования избирательной системы. Среди них можно назвать такие: предоставление избирательного права собственникам недвижимого имущества; предоставление избирательного права женщинам; отсутствие национального (религиозного) ценза; избрание на должности в исполнительные органы городского самоуправления; использование в процессе проведения голосования разделения города на избирательные участки и голосование избирателями бюллетнем; формирование избирательных списков; формирования нового избирательного института – «института выборных». Значительная часть вышеназванных нововведений была использована в процессе подготовки Городовых положений 1870 и 1892 гг.

Осуществлен анализ деятельности информационных изданий Одесской Городской Думы. Установлено, что активная деятельность информационных изданий Одесской, Ростовской-на-Дону и Санкт-Петербургской Городских Дум способствовала формированию бесцензурной, демократической прессы в Российской империи.

**Ключевые слова:** органы городского самоуправления, выборы, Городская Дума, Городовые положения 1863, 1870, 1892 гг., институт городского самоуправления.

## SUMMARY

**Tihaniy K.A. Legal bases of formation of the city self-management institution in the Russian empire in second half XIX century (on materials of the city of Odessa).** – Manuscript.

Dissertation for the receipt of scientific degree of candidate of jurisprudence, speciality 12.00.01 – theory and history of state and law, history of political and legal doctrines. – Odessa national legal academy, Odessa, 2010.

The dissertation is dedicated to the investigation of the process of formation of the city self-management institution in the Russian empire in second half XIX century (on materials of the city of Odessa).

Analysis of wide source study and historiographic bases has enabled one to investigate formations of the city self-management institution in the Russian empire in second half XIX century.

Peculiarities of formation of regulatory legal base, its practical use for definition of structure, functions, activity, the competence of city self-management bodies, and also its transformation throughout second half XIX century have been considered.

Influence of the Odessa City Council activity on reforming of the city self-management in the Russian empire in second half XIX century has been analyzed.

**Key words:** bodies of the city self-management, elections, City Council, Municipal provisions of 1863, 1870, 1892, institution of the city self-management.